

УДК 631.1(092)

НАУКОВА ТА ОРГАНІЗАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ВИДАТНОГО СЕЛЕКЦІОНЕРА Б.М. ЛЕБЕДИНСЬКОГО

*Г.В. Кулик, молодший науковий співробітник
Іванівська дослідно-селекційна станція Інституту цукрових
буряків УААН*

Актуальність дослідження історії вітчизняної аграрної науки зумовлена її науковим і суспільним значенням, осмисленням місця і ролі перших селекційних установ у аграрному виробництві. Крім того, це має велике практичне значення для процесів реформування АПК. Подальший розвиток аграрної науки має базуватися на історичному досвіді минулого та аналізі її сучасного стану, що допоможе у вирішенні складних питань ринкової економіки. Історія аграрної науки відображає стан сільського господарства у відповідну історичну епоху [1].

Важливу роль у становленні сільськогосподарської науки відіграли вчені-теоретики світового масштабу: Д.І. Менделєєв, В.В. Докучаєв, В.В. Вернадський, Д.М. Прянішніков, П.О. Костичев та інші.

Наявні наукові першоджерела не дають повного уявлення про фактичні етапи становлення і розвитку селекції цукрового буряку й озимої пшениці і наукову діяльність у цьому процесі селекціонерів-аграрників, які працювали на Іванівській дослідній станції. Тому виникла необхідність у зверненні до архівних матеріалів [2].

У другій половині ХІХ століття цукроваріння в Україні набуває широкого розмаху. Починається активна діяльність цукрозаводчиків (Олексія Григоровича Бобринського, братів Артема Яковича і Михайла Івановича Терещенків, Івана Герасимовича Харитоненка, родини Бродських) щодо виробництва власного насіння, яке було значно дешевшим від іноземного (капіталістів-цукрозаводчиків) і придатнішим до місцевих кліматичних умов.

Рівень же розвитку галузі був значно нижчим, ніж у країнах Західної Європи. Основною причиною такого стану слід вважати відсутність

наукового забезпечення галузі. Тому перед цукроварниками постала нагальна потреба - тісна співпраця з науковцями.

З історії розвитку аграрної науки випливає, що окрім держави наукові дослідження підтримували приватні особи і різні громадські організації. Так, одним із засновників дослідної справи в сільському господарстві України можна вважати професора А.Є. Зайкевича - видатного вченого, агронома, фізіолога. За період з 1881 по 1902 рр. вченим було організовано 37 дослідних полів, на яких вивчались технології вирощування основних польових культур і особливо бурякосіяння. В книзі "О некоторых сторонах культуры сахарной свеклы в связи с нынешним состоянием свеклосахарной промышленности в России" він розкрив шляхи розвитку галузі, особливу увагу приділивши застосуванню фосфорних добрив для підвищення врожайності коренеплодів та створенню високопродуктивних сортів, що відповідали б місцевим агроекологічним умовам. Він говорив: "Можно поэтому с уверенностью сказать, что сколько бы ни стремились наши плантаторы сохранить неизменными выписанные иностранные сорта свеклы, это им никогда не удастся... следует стремиться вывести свои сорта, вполне приспособленные к местным климатическим, почвенным и культурным условиям... возлагать эту задачу на семенные хозяйства, совершенно невозможно..."[3].

Створення своїх сортів можна було здійснити лише на дослідних полях, де вирішувалися переважно практичні питання місцевого господарства. Дослідні поля відіграли важливу роль у розвитку наукової думки в Україні, зробили значний внесок у теорію і практику сільського господарства, і все ж вони не могли забезпечити подальший розвиток української науки.

Зв'язати науку з практикою сільського господарства могли тільки дослідні станції. Вперше в 1908 р. на Всеросійській нараді з організації дослідної справи була оприлюднена модель програми організації дослідної справи і схвалена Міністерством землеробства [4].

Дослідні станції мали за мету здійснювати дослідження з урахуванням "використання результатів для місцевих потреб". У спеціальному розділі програми йшла мова про необхідність розвитку селекції та її державної підтримки.

У листопаді 1897 р. було відкрито Іванівську дослідно-селекційну станцію, названу так на честь засновника станції Івана Герасимовича Харитоненка.

Серед обов'язкових напрямів діяльності Іванівської ДСС були агротехнічний, селекція сільськогосподарських рослин, ентомологія і фітопатологія, хімічний аналіз та метеорологія.

Для вирішення актуальних питань землеробства і селекції цукрового буряку на станцію запрошуються відомі вчені Я.М. Жуков, Б.М. Рождественський, В.І. Сазанов, Б.М. Лебединський та інші. Очолити станцію професор О.Ф. Гельмер [5].

Засновником селекційної роботи з цукрового буряку та хлібних злаків на Іванівській ДСС вважається Борис Миколайович Лебединський, визначний вчений, генетик і селекціонер, здібний організатор наукових досліджень, великий знавець з методики дослідної справи. Ним обґрунтовані програми селекційної роботи і розроблені методики їхнього проведення.

Він прийшов на дослідну станцію в 1909 р. і зразу ж став заступником завідувача Іванівською ДСС, а згодом з 1911 року - завідувачем ЩСС. Весь цей час він був провідним спеціалістом із селекції цукрового буряку та хлібних злаків. Борис Миколайович уміло вирішував нарізлі питання забезпечення цукрових заводів маточним насінням цукрового буряку. Таким чином, розпочата вченим селекційна робота тісно пов'язувалась із замовленнями господарств. Вигідність такої справи була настільки очевидною, що господарства цукрозаводчиків батька і сина Харитоненків віднайшли можливість не закуповувати насіння іноземного походження, а шляхом організації власної селекції мати своє насіння. Продаж маточного насіння в дореволюційні часи зріс від 11 до 90, а в окремі роки становив 189 пудів[6]. За радянський період відпуск насіння цукровим заводам значно зріс і становив у 1926 р. 2490 пудів.

Багаторічна праця вченого по селекції цукрового буряку була досить плідною. За час його роботи, сорти Іванівської дослідно-селекційної станції за врожайністю коренеплодів і валовим збором цукру займали перші місця як серед вітчизняних, так і іноземних. Результати досліджень за 1924-1926 рр. показали, що серед селекційного матеріалу перебували надзвичайно цінні раси, які за корисними ознаками значно перевищували закордонні сорти, що і нині вважаються кращим вихідним матеріалом для селекції.

На основі цих матеріалів у 1929 р. створено 4 сорти цукрового буряку, які за державним сортовипробуванням увійшли в першу групу, а сорт Іванівська марка № 2 за збором цукру зайняв перше місце. Рекордну продуктивність виявив сорт Іванівський 1305, районований у 1934 р., і упродовж довгого часу використовувався як стандарт. Сорт створений на основі селекційних матеріалів, що одержали високу оцінку в попередні роки.

Поряд із селекцією буряку цукрового, Б.М. Лебединський плідно працював над сортами пшениці озимої, селекція яких розпочалася в 1909 р. На основі глибокого вивчення погодних умов зони та поведінки місцевих сортів визначились підходи до добору вихідного

матеріалу, обґрунтування методики селекції та принципів добору рослин. Детально була розкрита сама техніка селекційного процесу. Плідність цих теоретичних розробок переконливо підтверджена в подальшій практичній роботі за створення та впровадження у виробництво високопродуктивних сортів пшениці озимої, а саме: Дюрабль - надзвичайно стійкий до несприятливих умов; Альфа стійка - ранньостиглий, стійкий, урожайний; Бета стійка - пізньостиглий, стійкий, із середньою врожайністю.

Високу продуктивність виявили лінії пшениці озимої Іванівської станції 2705, 2704, 2742, 2707, рекоме́ндовані для впровадження в сільськогосподарське виробництво. З 1920 р. створено нові сорти, які характеризувались високою продуктивністю, зимостійкістю, стійкістю до вилягання, ураження бурою листовою іржею і доброю якістю зерна. У двадцять років ці сорти витримували жорстку конкуренцію з кращими сортами інших наукових установ і були відомі не лише в Україні, а й за її межами[7].

Створення Б.М. Лебединським нових високопродуктивних сортів пшениці озимої дало змогу дослідній станції у 1921 р. збільшити відпуск посівного матеріалу цукро заводам, розсадникам, дослідним установам і населенню до 1836 пудів. З кожним наступним роком відпуск насіння зростав і в 1926 р. сягнув 4302 пудів.

Поряд з успішною селекційною роботою Борис Миколайович вів широку пропагандистську діяльність з впровадження нових сортів у виробництво, брав активну участь у симпозиумах, наукових з'їздах, виставках, виступав перед відвідувачами станції, на курсах слухачів агромінімуму, серед селян. Він дбав про вивчення історії аграрної науки [8].

Свою справу виконував з любов'ю, творчою віддачею, дохідливо, з натхненням.

Його робота на Іванівській ДСС була припинена в листопаді 1928 р. у зв'язку з переведенням до м. Києва на посаду завідувача відділом селекції Всесоюзного науково-дослідного інституту цукрової промисловості і Наркомхарчопрому СРСР.

28 липня 1937 р. УДБ НКВС УРСР м. Києва за необґрунтованим звинуваченням (участь у антирадянській шкідницькій організації) був заарештований і відправлений етапом до Москви, де утримувався у Бутирській в'язниці.

4 листопада 1937 року військовою колегією Верховного суду СРСР Б.М. Лебединський засуджений до вищої міри покарання - розстрілу. Вирок виконано у той же день у м. Москва.

Прожив всього 52 роки, з них 32 віддані науковій роботі. Значне наукове надбання, як і його ім'я, були на довгий час забуті. Реабілітовано вченого лише в 1957 р.

Вчений залишив великий науковий доробок. Він уперше в історії станції зробив "Климатический очерк Ивановской опытно-селекционной станции по данным 1898-1912 гг." [1914 p.] [9]. З-під його пера вийшло ряд фундаментальних праць: "Методика селекции сахарной свеклы на Ивановской селекционной станции" [1923 p.]; "Индивидуальный и массовый отборы при селекции сахарной свекловицы" [1923 p.]; "Очередные задачи селекции озимой пшеницы в связи с достигнутыми результатами" [1923 p.]; "Сортоиспытание и селекция главнейших хлебов: Хлебные злаки" [1914 p.]. З 1927 р. на станції започатковане періодичне видання: "Бюлетень ІДСС", де в кожному номері друкувались наукові праці із селекції цукрового буряку, озимої пшениці, жита, зокрема і Б.М. Лебединського.

Спеціалісти цукробурякової галузі у 1929 р. одержали його книгу "Изучение сортов сахарной свеклы при различных внешних приемах культуры" (співавтори Котуков Г.Н. та Селіхов В.В.).

Велику увагу Б.М. Лебединський приділяв поширенню досвіду серед масового читача-селянина, який вирощував буряк цукровий та пшеницю. На Іванівській дослідно-селекційній станції в той час видаються: "Весняні поради" й "Осінні поради", де Б.М. Лебединський публікував свої праці, доступні широкому колу читачів. Видається безліч плакатів, листівок, буклетів, які поширюють науковий досвід, зближують науку з масами. Праці визначного вченого, генетика, селекціонера, опубліковані в чисельних друкованих виданнях 20-30-х років ХХ століття, зберігають наукову цінність і понині, оскільки в них відображена історія аграрної науки. Збереглися наукові праці в рукописах, які сьогодні теж мають важливе значення. Таким є рукопис, датований 1909 р. - "Организация селекционной работы в Ивановской опытно-селекционной станции по сахарной свекловице и хлебных злаках".

Значне місце займає наукова діяльність вченого у період перебування його на посаді завідувача відділом селекції Всесоюзного науково-дослідного інституту цукрової промисловості Наркомчарчопрому СРСР з 1928 р. по 1937 р. Цей період наукової діяльності Бориса Миколайовича мало відомий вченим і фахівцям, і потребує подальшого вивчення.

Наукова спадщина визначного вченого, доктора сільськогосподарської науки, заслуговує дбайливого вивчення. Вона допоможе молодому поколінню значно підвищити свій науковий рівень.

Використана література:

1. Вергунов В.А., Кірпаль З.П. Вивчення історії аграрної науки України в архівних фондах//Бюлетень ЦНСГБ УААН. - Вип. 2(2). - К., 2001. С. 79-85.
2. Наукові праці Іванівської дослідно-селекційної станції 1901-1997 рр.: Науково-допоміжний бібліографічний покажчик / Центр, наук. с.-г. б-ка УААН, Інститут цукр. буряків, Іванівська дослідно-селекційна станція; Упоряд.: Кулик Г.В., Дерлеменко Т.Ф., Полякова Л.Д.; Наук ред. Слободяник М.С. - Суми: Козацький вал, 2000.- 66 с. (До 100 річчя ІДСС).
3. Зайкевич А. О некоторых сторонах культуры сахарной свеклы в связи с нынешним состоянием свеклосахарной промышленности в России. - Харьков, 1889. - 136 с.
4. Гельмер О.Ф. Автобиография (архів музею ІДСС).
5. Труды Ивановской сельскохозяйственной опытной станции П.И. Харитоненко. Вып. 1/Сост. Я.М.Жуков. - Х.: Печатное дело, 1901.-254 с.
6. Шапошников И.И. К тридцатилетию Ивановской опытной станции / Бюлетень Іванівської дослідної та селекційної станції Цукротресту. Ч.3. Редкол.: Шапошников 1.1., Лебединський Б.М., Демиденко Б.Г. - Охтирка. 1927.- С.1-8.
7. Іванівська зональна дослідна та селекційна станція: Пам'ятка екскурсанта / Іван.досл.-селек.ст.; Уклад.: Демиденко Б.Г., Кириченко А.І., Гринько Т.Х. та ін.;- Під ред. Шапошнікова 1.1. - Охтирка: Книгоспілка, 1930. - 52 с.
8. Лебединский Б.Н. Климатический очерк Ивановской опытной селекционной станции по данным 1898-1912гг.// Тр. ИОСС, П.И. Харитоненко. - Сумы, 1914. - Вып. 6. - С. 3-116.
9. Лебединский Б. Н., Колгушкин А. Д. Хлебные злаки: Сортоиспытание и селекция главнейших хлебов// Тр. ИОСС, П.И. Харитоненко. - Сумы, 1914. - Вып. 11. - С. 117-279.
10. Лебединский Б. Н. Результаты селекции и сортоиспытания озимой пшеницы 1909-1916 гг.: Тр.ИОСС. - Ахтырка. 1918. - Вып. 7. - 136 с.
11. Лебединский Б. Н., Максимович С.А, Схематический план посевов сахарной свекловицы в 1918 г. Краткое описание основных сортов: Тр. ИОСС, П.И. Харитоненко. - Ахтырка. 1918 - 34 с.
12. Лебединский Б.Н., Практические выводы из работ Ивановской станции по селекции озимой пшеницы (1909-1921 гг.): Тр. ИОСС. - Ахтырка. 1921. - Вып. 8. - 22 с.
13. Лебединский Б. Н. Методика селекции сахарной свеклы на Ивановской селекционной станции: Тр. ИОСС, - К .: Сахаротрест, 1923.-Вып. 10.-23 с.

14. Лебединский Б. Н. Индивидуальный и массовой отборы при селекции сахарной свекловицы: Тр. ИОСС, - К .: Сахаротрест, 1923. - Вып. 11. - 19 с.

15. Лебединский Б. Н. Очередные задачи селекции озимой пшеницы в связи с достигнутыми результатами: Тр. ИОСС, - К., Сахаротрест, 1923. - Вып. 12. - 10 с.

16. Лебединский Б. Н. Характеристика сортов озимой пшеницы по зимостойкости в условиях района Ивановской станции// Бюллетень ИДСС Сахаротреста. - К., 1927. 4.3.- С. 8-35.

17. Лебединский Б. Н. Из работ селекционного отдела по сахарной свекловице/ Бюллетень ИДСС Сахаротреста. - К., 1927. - 4.1. - С. 9-37.

18. Лебединский Б. Н., Котуков Г.Н., Селихов В. В. Изучение сортов сахарной свеклы при различных внешних приемах культуры: Тр. ИОСС, - К .: Сахаротрест, 1929. - Вып. 16. - 74 с.

УДК 631.527.2:633.41 (92)

Кулик А.В. Наукова та організаційна діяльність видатного селекціонера Б.М. Лебединського//Сортовивчення та охорона прав на сорти рослин. - К., 2006. - № 3. - С. 129-136.

В статті розкрито творчий шлях одного з засновників селекційної роботи з буряку цукрового та хлібних злаків Бориса Миколайовича Лебединського. Визначено місце Іванівської дослідно-селекційної станції, як науково-дослідної установи і роль її у розвитку селекційної науки в Україні.

Ключові слова: В.М. Лебединський, дослідні станції, Іванівська ДСС, насінництво, озима пшениця, селекція, сорти, хлібні злаки, цукровий буряк, цукрозаводчики.

УДК 631.527.2:633.41 (92)

Кулик А.В. Научная и организаторская деятельность выдающегося селекционера Б.Н. Лебединского // Сортовивчення та охорона прав на сорти рослин. - К., 2006. - № 3. - С. 129-136.

Определено место Ивановской опытно-селекционной станции, как научно-исследовательского учреждения в селекционной науке в Украине. Непосредственно раскрыт творческий путь основоположника селекционной работы по сахарной свекле и хлебным злакам Бориса Николаевича Лебединского, видного ученого, большого знатока методики исследовательской работы, творца сельскохозяйственной науки.

УДК 631.527.2:633.41 (92)

Kulik A. The talented scientific capable organizer // Сортовивчення та

охорона прав на сорти рослин. - К., 2006. - № 3. - С. 129-136.

In clause the role and development of the Ivanovo skilled - selection station, as research establishment is determined. A creative way founder of selection work on sugar beet and grain cereals of Boris Nikolayevich Lebedinskiy, outstanding scientific, large connoisseur of a technique of research work, creator of an agricultural science also is directly opened.